

STEUNPUNT MILIEU & GEZONDHEID

Verslag

Rondetafelgesprek '(Groene) ruimte en Gezondheid'

STEUNPUNT MILIEU EN GEZONDHEID, 25/10/2016, BRUSSEL

Dries Coertjens, Bert Morrens, Ilse Loots – UAntwerpen

Greet Schoeters – VITO / Tim Nawrot – U Hasselt

Caroline Teughels, Hans Reynders, Karen Van Campenhout

– Departement LNE, Vlaamse overheid

FEBRUARI 2017

INLEIDING

In het kader van het nieuwe meerjarenprogramma van het Steunpunt Milieu en Gezondheid (2016-2020) werd het thema '*groene ruimte en gezondheid*' geselecteerd als één van de centrale onderzoektopics voor een nieuwe cyclus van het Vlaamse humane-biomonitoringsprogramma. De relatie tussen groene ruimte en gezondheid wordt algemeen verondersteld, maar is wetenschappelijk complex. In Vlaanderen is de beschikbare open en groene ruimte bovendien beperkt en steeds meer mensen leven in een stedelijke omgeving. Daarnaast zorgen maatschappelijke ontwikkelingen er voor dat het contact dat de mens heeft met de natuur vermindert (Seltenrich, 2015). Anderzijds neemt de aandacht voor groene en blauwe infrastructuur in stedelijke gebieden toe en ook in landelijke gebieden wordt de open ruimte gereorganiseerd. Gezondheid zou daarbij een belangrijke hoeksteen moeten zijn. Het Steunpunt hoopt hiertoe bij te dragen. Hoewel de focus daarbij ligt op groene ruimte, zal er ook onderzoeksaandacht zijn voor andere typen ruimtegebruik (zoals water, landbouw, bebouwing en verkeer).

Omdat dit thema diverse beleidsdomeinen doorkruist (met name ruimtelijke ordening, natuurbeleid, landbouw, mobiliteit, leefmilieu, gezondheid, enz.), organiseerde het Steunpunt Milieu en Gezondheid op 25 oktober 2016 een rondetafelgesprek over het thema '*groene ruimte en gezondheid*', met vertegenwoordigers van verschillende beleidsdomeinen en maatschappelijke organisaties. Tijdens deze ronde tafel werd 1) het thema verkend zoals het aan de orde is in diverse beleidsdomeinen, 2) werd het voorlopige onderzoeksplan van het Steunpunt besproken en 3) werd verder nagedacht over de mogelijke rol van humane biomonitoring (als meettechniek) in functie van ruimtelijk beleid.

INHOUDSOPGAVE

Opzet van het rondetafelgesprek.....	3
Onderzoeksplan humane biomonitoring	6
Conclusies rondetafelgesprek	8
Suggesties, mogelijke samenwerking en beleidsrelevantie	15
Referenties	17
Bijlage: Woordenwolk + aanvullingen op flipchart	18

Opzet van het rondetafelgesprek

SITUERING

Het Vlaamse humane-biomonitoringsprogramma werd opgestart in 2001 door het Steunpunt Milieu en Gezondheid, in opdracht van de Vlaamse overheid. In het kader van dit Steunpunt werden reeds drie cycli humane biomonitoring (HBM) afgerond. Voor het nieuwe meerjarenprogramma (2016-2020) werden drie thema's geselecteerd die speciale aandacht zullen krijgen. Met name: *binnenhuismilieu*, *(groene) ruimte* en *ecologische voeding*, telkens in relatie tot gezondheid. Deze thema's overschrijden de bevoegdheid van diverse beleidsdomeinen. Het Steunpunt organiseerde daarom bij aanvang van het nieuwe onderzoek drie thematische rondetafelgesprekken, één voor elk thema. Met deze rondetafelgesprekken wil het Steunpunt het overleg aangaan met de betrokken beleidsdomeinen en maatschappelijke actoren, over de respectievelijke thema's en de mogelijke rol van humane biomonitoring (HBM) daarbinnen.

DOELSTELLING

De doelstelling van de rondetafelgesprekken was tweeledig. Enerzijds wilden we het (voorlopige) onderzoeksplan van het Steunpunt voorstellen en hierover suggesties inwinnen (zowel voor het onderzoek als voor de communicatie en de finale beleidsdoorwerking van de onderzoeksresultaten). Anderzijds wilden we ook het bredere thema verkennen, zoals het aan bod komt in de diverse beleidsdomeinen zelf: welke noden, vragen en interesses m.b.t. milieu en gezondheid leven er bij andere beleidsdomeinen en actoren? Is er een gemeenschappelijke drijfveer voor milieu en gezondheid? Is het mogelijk en zinvol om tot een gedeelde visie te komen? En welke rol kan humane biomonitoring daarin spelen?

DEELNEMERSMIX

Voor het rondetafelgesprek werd vooral getracht om diverse perspectieven te betrekken, uit beleid én maatschappelijk middenveld. Er werd gestreefd naar een groep met een werkbaar aantal van ongeveer 20 deelnemers (inclusief aanwezigen van het Steunpunt Milieu en Gezondheid en de opdrachtgever, dienst milieu en gezondheid van het departement Leefmilieu, Natuur en Energie (LNE) van de Vlaamse overheid).

In eerste instantie werden Vlaamse beleidsactoren aangeschreven voor deelname aan het rondetafelgesprek. Het Steunpunt Milieu en Gezondheid heeft immers een beleidsondersteunende opdracht voor de Vlaamse overheid. Voor het thema groene ruimte werden de Vlaamse beleidsactoren gecontacteerd die werken rond onderstaande bevoegdheden. De contactname hiervoor verliep via (gekende) contactpersonen met interesse in de thematiek:

- Leefmilieu
- Welzijn, zorg en gezondheid
- Ruimtelijke planning
- Landbouw en plattelandsbeleid
- Natuurbeleid
- Mobiliteit

Bijkomend werden enkele actoren uitgenodigd uit het maatschappelijke middenveld en het lokale beleidsniveau om het debat te verrijken met andere relevante perspectieven, hiervoor werd o.a. een oproep gedaan via het netwerk van de Vlaamse MINAraad en werden enkele organisaties met gekende interesse in de thematiek gecontacteerd.

DEELNEMERSLIJST

Aanwezigen:	Organisatie
Ilse Loots	UAntwerpen, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Greet Schoeters	VITO, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Tim Nawrot	Uhasselt, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Bert Morrens	UAntwerpen, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Dries Coertjens	UAntwerpen, Steunpunt Milieu en Gezondheid
Caroline Teughels	Departement LNE, dienst Milieu en Gezondheid
Hans Reynders	Departement LNE, dienst Milieu en Gezondheid
Peter Vervoort	Departement Ruimte Vlaanderen
Nathalie Hoef	Agentschap Zorg en Gezondheid
Marjory Desmedt	Vlaamse Milieumaatschappij (VMM)
Mieke Nolf	Vlaams Instituut voor Gezondheidspromotie en Ziektepreventie (VIGeZ)
Peter Vleugels	Vlaamse Landmaatschappij (VLM)
Anthony Kets	Departement Onderwijs
Brent Roobaert	Vereniging Vlaamse Provincies (VVP)
Joris Verhees	Provinciaal natuurcentrum povincie Limburg
Erik Grietens	Bond Beter Leefmilieu (BBL)
Iris Penninckx	Boerenbond
Benno Geertsma	Natuurpunt
Sylvie Van Damme	Vlaamse vereniging voor Ruimte en planning (VRP)
Naima Charkaoui	Kinderrechtencommissariaat Vlaams parlement
Myriam De Bie	Agentschap Natuur en Bos

Verontschuldigd, maar wensen op de hoogte te blijven:	
Xavier Buijs	Vlaamse Vereniging voor Steden en Gemeenten (VVSG)
Jasperina Deforce	Departement LNE, dienst beleid en onderbouwing
Klaas Van Cauwenberg	Departement Mobiliteit
Hans Keune	Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO)

ROL VAN DE DEELNEMERS EN VERSLAGGEVING

Aan de deelnemers werd gevraagd om deel te nemen aan het rondetafelgesprek vanuit de eigen professionele ervaring, als (beleids)expert uit een specifiek beleidsdomein of sector. Niet (noodzakelijk) beperkt tot de officiële standpunten van de eigen organisatie. Als een gevolg hiervan worden in de inhoudelijke verslaggeving en rapportering geen namen of organisaties genoemd. We zijn immers vooral geïnteresseerd in de 'gezamenlijke inschatting' van een groep ervaringsdeskundigen. We hebben daarbij wel aandacht voor verschillende meningen en perspectieven, maar los van de persoon die de standpunten heeft aangebracht.

AGENDA RONDE TafelGESPReK

Het rondetafelgesprek werd opgedeeld in drie delen:

DEEL 1:	Verkenning thema 'groene ruimte en gezondheid' in diverse beleidsdomeinen
DEEL 2:	Bespreking onderzoeksplan humane biomonitoring
DEEL 3:	Terugkoppeling naar beleidsdomeinen en mogelijke samenwerking:

In **deel 1** werd aan de aanwezigen gevraagd waaraan zij vooral denken bij het thema 'groene ruimte en gezondheid', vanuit hun respectievelijke beleidsdomein of werkveld (op te schrijven in drie kernwoorden). Vervolgens werd een woordenwolk gepresenteerd, met termen die verwijzen naar beleidsprioriteiten, aandachtspunten en/of aanknopingspunten m.b.t. het thema, afgeleid uit een voorafgaande screening van relevante beleidsdocumenten en enkele voorbereidende gesprekken met beleidsmakers (zie woordenwolk in bijlage). Na een korte toelichting bij de woordenwolk werden enkele vragen voorgelegd: ontbreken termen in de woordenwolk? Zijn er bezwaren bij bepaalde termen? Zijn er gedeelde prioriteiten? Is er sprake van complementariteit of tegenwerking tussen bepaalde trefwoorden? Als overgang naar deel 2 werd vervolgens gepeild naar de inschatting van de kennisbasis voor beleid m.b.t. het thema en naar eventuele kennisleemten.

In **deel 2** werd vervolgens het onderzoeksplan van het Steunpunt besproken. In eerste instantie werd een korte toelichting voorzien over de werking van humane biomonitoring en het voorlopige onderzoeksplan. Dan volgde een reflectie door vertegenwoordigers van het Steunpunt over de aanknopingspunten met HBM bij de prioriteiten en uitdagingen die in de discussie in deel 1 aan bod kwamen. Ook werd aandacht besteed aan eventuele beperkingen of knelpunten van HBM als meettechniek. Vervolgens werden de aanwezigen om suggesties gevraagd m.b.t. het onderzoeksplan, de communicatie over het onderzoek en de onderzoeksresultaten en de (potentiële) mogelijkheden voor beleidsdoorwerking.

In **deel 3** werd tot slot gevraagd om de inzichten uit voorgaande delen terug te betrekken op het eigen beleidsdomein of de eigen organisatie. Volgende vragen werden voorgelegd: wat kan uw organisatie doen met HBM (resultaten)? Onder welke voorwaarden? En wat kan uw organisatie bijdragen? (in functie van kennisopbouw, communicatie of maatregelen).

LEESWIJZER

In dit verslag worden de voornaamste conclusies van het rondetafelgesprek samengevat. Dit gebeurt niet noodzakelijk in de chronologie van het gesprek en de volgorde van de agenda. Vooraleer in te gaan op de conclusies, wordt in onderstaande paragraaf een kort overzicht gegeven van het voorlopige onderzoeksplan zoals het in deel 2 van het rondetafelgesprek werd voorgesteld.

Onderzoeksplan humane biomonitoring

In deel 2 van het rondetafelgesprek werd het voorlopige onderzoeksplan gepresenteerd, zoals hieronder samengevat. Het betreft een voorlopige stand van zaken ten tijde van het rondetafelgesprek (op 25/10/2016). Het uiteindelijke onderzoeksplan kan hiervan afwijken ten gevolge van verdere concretisering. Ook de input van dit rondetafelgesprek zal daarin – zo veel als mogelijk – worden meegenomen. Hierover zal worden teruggekoppeld met de deelnemers aan het rondetafelgesprek in de verschillende fasen van het onderzoek.

THEMA (GROENE) RUIMTE EN GEZONDHEID

De relatie tussen groene ruimte en gezondheid krijgt steeds meer aandacht. Het belang van groene ruimte wordt o.a. in relatie gebracht met cognitieve en neurologische ontwikkeling bij kinderen, reductie van cardiovasculaire ziekten, geestelijk welzijn en lichamelijke gezondheid (voor een overzicht zie o.a. James et al., 2015). Mogelijke verklaringen worden gezocht in diverse richtingen, van stressreductie, verhoogde fysieke activiteit en sociale interactie tot geluidsbuffering, hittestregulatie en verbetering van de luchtkwaliteit. Het (wetenschappelijke) inzicht in de complexe relaties tussen groene ruimte en gezondheid is echter nog beperkt (James et al., 2015; Lee & Maheswaran, 2010).

DOELSTELLING

In het kader van het Steunpunt Milieu en Gezondheid zullen we onderzoeken **in welke mate de aanwezigheid van groen in de nabijheid van de woning en de schoolomgeving – en andere vormen van bodembezetting zoals water, landbouw en bebouwing; respectievelijk blauwe, gele en grijze ruimte – een invloed hebben op de gezondheid.** Daarbij gaat o.a. aandacht naar de cognitieve- en gedragsontwikkeling van de jongeren en stress. Daarnaast zal ook worden nagegaan in welke mate het ruimtegebruik een intermedierende rol kan spelen in de blootstelling aan chemische stoffen (bv. verkeerspollutie of pesticiden in landelijke gebieden). Een beter inzicht in deze thematiek kan handvaten aanreiken aan de overheid en ruimtelijke planners voor een gezonde ruimtelijke inrichting van onze leefomgeving.

De nabijheid van groene ruimte en van andere types ruimtegebruik (water, landbouw, bebouwing, verkeersinfrastructuur) zal berekend worden op basis van GISdata. Daarbij kan verder onderscheid worden gemaakt in bepaalde soorten groen, soorten landbouw, e.d. Blootstelling aan milieupolluenten en gezondheidseffecten zal worden gemeten met humane biomonitoring of andere testen (bv. computertesten) en er zal een vragenlijst worden afgenomen bij de jongeren en de ouders.

We nodigen voor het onderzoek jongeren uit alle Vlaamse provincies uit. Een eerste groep daarvan ($\pm$ 200) zijn jongeren die als pasgeborene hebben deelgenomen aan de eerste campagne van het Steunpunt Milieu en Gezondheid (2002-2006) en die intussen de leeftijd van 14-15 jaar bereikt hebben. Een tweede groep ($\pm$ 400) wordt gevormd door een nieuwe studiegroep waarvan de rekrutering gebeurt via scholen die op een gerandomiseerde manier in de steekproef worden opgenomen. Op basis van deze aanpak verwachten we deelnemers met verschillende woonomgevingskenmerken. De steekproef dient voldoende representatief te zijn voor de Vlaamse context zodat de resultaten net als bij voorgaande meetcampagnes kunnen blijven dienen als **Vlaamse referentiewaarden, te vergelijken met gezondheidkundige richtwaarden (indien beschikbaar) en met lokale en internationale studies.**

ONDERZOEKSASPECTEN

Volgende specifieke onderzoeksvragen werden gepresenteerd (maar kunnen nog worden aangepast naar aanleiding van dit rondetafelgesprek):

- *Is er een verband tussen nabijheid van groene ruimte en **cognitie en gedrag** bij jongeren? Hiervoor zal de nabijheid van groene ruimte rondom de woning worden bekeken voor de hele levensloop van de deelnemers (van voor de geboorte tot adolescentie).*
- *Wat is het belang van potentiële intermediaire variabelen als **cortisol en telomeerlengte** in de relatie tussen cognitie en groene ruimte?*
- *Wat is het verband tussen **ruimtelijke kenmerken** van de woonomgeving en **humane biomonitoringsdata**, waaronder verkeersblootstelling (bv. benzeen) en pesticiden? Kunnen deze kenmerken verschillen in blootstelling en effect verklaren?*
- *Wat is het verband tussen groene ruimte en **blootstelling aan fijn stof** in relatie tot cognitie?*

TIMING

Najaar 2016 – voorjaar 2017	Verder uitwerken onderzoeksplan.
Schooljaar 2017 – 2018	Rekrutering 600 jongeren en veldwerk (verspreid over de seizoenen).
2018 – 2019	Labo-analyses, statistische verwerking en rapportering.
Najaar 2019	Verwachte communicatie van de onderzoeksresultaten, aan deelnemers, intermediairen en algemene publiek.
2019 - 2020	Verdere interpretatie en beleidsvertaling van de onderzoeksresultaten, op stapsgewijze en participatieve manier ('faseplan').

Conclusies rondetafelgesprek

De onderwerpen die ter sprake kwamen tijdens het rondetafelgesprek kunnen grotendeels worden opgedeeld in vier thema's: **1) Invulling concept groene ruimte, 2) Beleving en draagvlak voor groene ruimte, 3) Beleidsintegratie en informatie-uitwisseling en 4) Communicatie en woordenschat.** De conclusies van het rondetafelgesprek worden hieronder per thema samengevat, met telkens aandacht voor: **A) relevante elementen uit de bespreking, B) de mogelijke rol van HBM en C) uitdagingen voor HBM.** De verslaggeving komt niet noodzakelijk overeen met de chronologie van het rondetafelgesprek zelf.

Aanduidingen in **KAPITAAL+GRIJS** zijn trefwoorden uit de woordenwolk die diende als startbasis voor de bespreking en die tijdens de discussie besproken werd en verder werd aangevuld door de aanwezigen (zie woordenwolk + aanvullingen in bijlage).

1. Invulling concept groene ruimte

Verschillende actoren plaatsen kanttekening bij de invulling van het concept '**GROENE RUIMTE**'. Er wordt o.a. aandacht gevraagd voor **SOORTEN GROEN**, in een context van **VERSTEDELIJKING**, verdichting, **VERWEVENHEID** van functies en **RUIMTELIJKE BALANS**. En naast de nabijheid van groene ruimte zijn wellicht ook andere aspecten van belang, zoals de **KWALITEIT**, **TOEGANKELIJKHEID** en het effectieve gebruik van de groene ruimte.

Elementen uit de bespreking:

De **GROENE RUIMTE** in Vlaanderen is zeer divers: van bossen, velden en natuurgebied tot stadsparken en ook op veel kleinere schaal ("micro-groen") in steden en bebouwd gebied. De vraag wordt gesteld in welke mate daarin onderscheid gemaakt kan worden en of dit onderscheid relevant kan zijn voor de **GEZONDHEID**?

Het onderscheid **STAD – PLATTELAND** is in Vlaanderen grotendeels achterhaald en wordt best ook niet gesimuleerd in het onderzoek. Het gaat veeleer over verstedelijkt weefsel in zijn diversiteit en de uitdaging is de stad of stedelijke omgeving meer leefbaar te maken. Het idee wordt geopperd om een typologie van verstedelijkt weefsel te ontwikkelen en de relatie daarvan met **GEZONDHEID** te onderzoeken. Dit kan het inzicht vergroten in 'hoe best te verstedelijken?' Ook een typologie van **GROENE RUIMTE** zou gelijkaardige inzichten kunnen opleveren ('hoe best te vergroenen?').

Binnen het huidige beleid is verdere verdichting van steden en woongebieden een belangrijke beleidsprioriteit. Bestaande open en groene ruimtes in bebouwde gebieden zullen hiervoor worden aangesneden. Maar een belangrijke vraag is hoever we daarin kunnen gaan? Want tegelijk is het belangrijk om (groene) ruimte te creëren of beter te benutten. Is de oppervlakte van belang? Wat is de relevantie van 'micro-groen' voor de **GEZONDHEID**, bv. in straten en pleintjes?

De (publieke) ruimte, zeker in stedelijk gebied, is **MULTIFUNCTIONEEL**. Naast ruimte voor groen moet dan ook rekening gehouden worden met andere functies, zoals **SPORT** en **BEWEGING**, (**ALTERNATIEVE** en **ACTIEVE**) **MOBILITEIT**, **KLIMAATADAPTATIE**, **RECREATIE**, sociale interactie, nabijheid van diensten, enz.

Verschillende van deze functies zijn bovendien ook relevant voor de **GEZONDHEID**. Dit is de context waarbinnen ruimtelijke planners werken: zoeken naar een goede combinatie van diverse functies. Echter, het scheiden van functies kan soms ook voordelig zijn, we spreken dan over **RUIMTELIJKE BALANS**. Voldoende **AFSTAND** tot bepaalde functies en juiste **INPLANTING** (bv. van industrie) kan eveneens een belangrijke overweging zijn. Ook **BODEMVERONTREINIGING** kan een beperkende factor zijn (bv. voor stadslandbouw).

Naast de nabijheid van of de afstand tot groene ruimte lijkt het ook belangrijk om oog te hebben voor de kwaliteit van het groen (bv. in termen van **BIODIVERSITEIT** en **ECOSYSTEEDIENSTEN**), net als **TOEGANKELIJKHEID**, functionaliteit, effectief gebruik en de appreciatie van deze diverse aspecten door de gebruikers zelf. Bestaan hiervoor goede kwaliteitsindicatoren? Tegelijk zijn deze aspecten vaak subjectief. Jongeren zullen bijvoorbeeld meer belang hechten aan **SPEELRUIMTE**, terwijl volwassenen misschien eerder zoeken naar **RUST** of **SPORT**gelegenheid.

Verwante concepten aan **GROENE RUIMTE** zijn **OPEN RUIMTE** en **PUBLIEKE RUIMTE**, met verschillende aandachtspunten en waarrond verschillende (beleids)actoren zich positioneren. Tijdens de ronde tafel blijkt echter dat het onderscheid niet zo nadrukkelijk wordt gemaakt. De gemene deler lijkt belangrijker dan het onderscheid.

Specifiek in relatie tot **GEZONDHEID** wordt verder nog gedacht aan de aan- of afwezigheid van verkeer, het belang van groen voor het **PSYCHISCH WELZIJN** en stressbeleving (hoewel wellicht niet voor iedereen gelijk, “jongeren zijn vermoedelijk minder uit op **NATUUR** en **RUST** dan volwassenen”), alsook specifieke **GEDRAGSPATRONEN** en hoe deze te beïnvloeden (bv. verplaatsingsgedrag, **SPORT** en **BEWEGING**). M.b.t. stressfactoren in de stad wordt verwezen naar een studie van de University of Waterloo waarbij deelnemers werden gevraagd om rond te lopen in de stad met stresssensoren. En tot slot wordt nog gesuggereerd om te werken met bestaande statistieken (bv. ziektestatistieken, dokterbezoeken of medicatiegebruik), hoewel dit voor de doelgroep van deze studie (14-15 jarige jongeren) wellicht minder relevant is. Effectieve gezondheidsklachten manifesteren zich echter vaak pas op latere leeftijd.

Invulling concept ‘groene ruimte’ in functie van humane biomonitoring?

Hoewel voor humane biomonitoring metingen worden uitgevoerd bij individuele deelnemers, focust de analyse toch vooral op het groepsniveau. De gezondheidseffecten die worden onderzocht kunnen immers vaak verschillende oorzaken hebben, waardoor individuele resultaten moeilijk te interpreteren zijn in functie van specifieke kenmerken van de leefomgeving. Een heel gedetailleerde inschatting van de leefomgeving van de deelnemers is in dat opzicht niet meteen noodzakelijk en variabelen moeten agreeerbaar zijn op groepsniveau. De ambitie is in eerste instantie om na te gaan op welke manier ruimtelijke kenmerken van de leefomgeving (waaronder de nabijheid van groen) inwerken op de gezondheid. Het vermoeden is dat stress daarbij een centrale rol speelt – ook onbewust – en inwerkt op een hele reeks andere gezondheidseffecten.

Desalnietemin lijkt het belangrijk om meer detail in te bouwen in de analyse en ook oog te hebben voor diverse **SOORTEN GROEN** en eigenschappen van de groene ruimte als **TOEGANKELIJKHEID**, **GEBRUIK** en waardering. Zodat de resultaten ook optimaal benut kunnen

worden voor o.a. ruimtelijke planning. De focus zou daarbij moeten liggen op wat we kunnen veranderen (hoe vergroenen? hoe verstedelijken?) en rekening houdende met de bredere context (o.a. **VERSTEDELIJKING** en verdichting, i.e. het belang van stadsgroen).

Ook **GEZONDHEID** zal binnen dit thema voldoende breed worden opgevat, met o.a. aandacht voor klassieke eindpunten in HBM-onderzoek als luchtwegklachten en allergieën, genotoxiciteit en hormoonverstoring, maar ook groei en ontwikkeling (14-15 jarige jongeren zijn hiervoor een geschikte doelgroep) en (mentaal) welbevinden, waarbinnen o.a. ook de tevredenheid over de woonomgeving kan worden meegenomen.

Uitdagingen voor humane biomonitoring i.f.v. de conceptuele invulling van groene ruimte?

De voornaamste uitdaging zal zijn om de diverse relevante aspecten in kaart te brengen op een voldoende fijnmazige en waarheidsgetrouwe manier. In het huidige onderzoeksopzet voorzien we te werken met GIS-data en kunnen bepaalde aspecten bevestigd worden in een vragenlijst. Meer gedetailleerd onderzoek, bv. interviews of plaatsbezoeken, zijn niet voorzien. Gericht deelnemers rekruteren in specifieke typegebieden is evenmin voorzien. Het opzet is om te streven naar een diverse, maar ook representatieve steekproef voor Vlaanderen.

Met de GIS-data die het Steunpunt momenteel ter beschikking heeft kan alvast een opdeling worden gemaakt in **SOORTEN GROEN** (bv. bossen, parken, soorten landbouw) en met een vrij fijnmazige resolutie (bv. pleintjes en parkjes in een stedelijke context). Er zal echter worden nagegaan of meer gedetailleerde en actuele data ter beschikking zijn. Ook data over bv. ecologische kwaliteit zou zinvol zijn. Voor de vragenlijst zullen prioriteiten moeten worden bepaald, aangezien de totale lengte ervan beperkt is. Ook andere thema's moeten worden bevestigd.

Verdere samenwerking met actoren die meer ervaring hebben met o.a. ruimtelijke planning lijkt aangewezen om de zoektocht naar GISdata te vergemakkelijken, prioriteiten te stellen voor de vragenlijst en na te gaan hoe het onderzoek optimaal kan aansluiten bij concrete (beleids)noden. Hierover zal nog worden teruggekoppeld.

2. Beleving en draagvlak voor groene ruimte

Verschillende aanwezigen vragen zich af of de relatie tussen groene ruimte en gezondheid beïnvloed wordt door de subjectieve beleving ervan. Deze beleving kan bovendien sterk verschillen, afhankelijk van leeftijd, waardenoriëntatie of socio-culturele achtergrond. Hetzelfde geldt voor behoeften en **GEDRAGSPATRONEN. Ook wordt aangehaald dat er niet altijd **DRAAGVLAK** is voor méér groen in de woonomgeving. Het is daarom belangrijk om te investeren in **PARTICIPATIE EN BETROKKENHEID**.**

Elementen uit de bespreking:

Het gebruik en de **PERCEPTIE** van groene of publieke ruimte kan sterk verschillen tussen individuen en groepen: kinderen gebruiken (groene) ruimte om te spelen ('**SPEELRUIMTE**'), ouderen om tot **RUST** te komen, jongeren blijven er liever weg of zijn vooral uit op sociale interactie? Ook **VEILIGHEID** is een

belangrijke factor die de **PERCEPTIE** en het gebruik van de groene ruimte beïnvloedt. In hoeverre is het de nabijheid van groen, danwel de beleving en het gebruik ervan die bepalend zijn voor de gezondheid?

Er wordt ook aangehaald dat het **DRAAGVLAK** voor **GROENE RUIMTE** of **NATUUR** niet overschat mag worden. In veel gevallen wordt groen aanzien als vies (bv. bladeren van bomen) of onveilig (bv. donkere parken). Ook de vervreemding van de **NATUUR** is een contextfactor waarmee rekening moet worden gehouden. Verschillende aanwezigen stellen daarom dat er nood is aan een groter **BEWUSTZIEN** over de voordelen van groen, bij burgers, maar ook bij lokale besturen, scholen, bedrijven, enz. Ook groen op speelplaatsen, tuintjes en bedrijventerreinen draagt bij tot een groenere omgeving.

De doelgroep van deze studie, 14-15 jarige jongeren, lijkt voor dit thema wel een moeilijke doelgroep. Jongeren zullen niet gemakkelijk uit zichzelf de **NATUUR** opzoeken. Dit wil echter niet zeggen dat jongeren geen belang hechten aan **GROENE** of **PUBLIEKE RUIMTE**. In het kader van dit onderzoek zou kunnen worden uitgezocht wat jongeren wel of net niet aanspreekt in groene ruimte? Onder welke voorwaarden zouden ze er meer of net minder gebruik van maken? (bv. *“bij aanwezigheid van een afdak of een drankautomaat?”*). Ook socio-cultureel zijn er verschillen in beleving en gebruik te verwachten.

Volgende bronnen worden gesuggereerd ter inspiratie: ‘Kind en samenleving’ (expertisecentrum over kindgerichte publieke ruimte, o.a. focus op ‘recht op spelen’) en onderzoek van UGent over motivatie voor bewegen in de publieke ruimte. Bij het Agentschap Natuur en Bos werd recent een kinderpanel in het leven geroepen.

Het discours rond **LUCHTKWALITEIT** is volgens sommige aanwezigen te vaak negatief geframed. Een **POSITIEVERE FRAMING**, zoals bv. gebeurt rond **BEWEGING**, wordt sneller opgepikt. Ook moet worden opgepast met een te normatieve insteek, zeker t.a.v. jongeren.

Om de bewustwording en het **DRAAGVLAK** voor groene ruimte te vergroten, moet meer aandacht gaan naar participatie en betrokkenheid van diverse groepen en actoren, bij ruimtelijke ontwikkelingen, maar evengoed bij onderzoek. Verschillen in beleving en behoeften kunnen op die manier beter in rekening worden gebracht en draagvlak wordt opgebouwd. Hoewel natuurlijk ook rekening gehouden moet worden met mogelijke tegenspraak en belangenconflicten.

Welke rol kan humane biomonitoring spelen om verschillen in beleving te ondervangen en bij te dragen tot het draagvlak voor groene ruimte?

In de vragenlijst die zal worden afgenomen bij de deelnemers en hun ouders kunnen schriftelijke vragen worden opgenomen over beleving van het aanwezige groen in de buurt, specifieke behoeften m.b.t. groene ruimte en het effectieve gebruik ervan. Op die manier kunnen ook deze aspecten worden meegenomen in het onderzoek. Bij de deelnemers kan specifiek gepeild worden naar de beleving en behoeften van jongeren.

Doordat HBM wordt uitgevoerd bij individuele deelnemers kan het een krachtig instrument zijn voor bewustwording. Doorgaans spreken we van *‘pollution gets personal’*, hoewel het binnen dit thema niet louter over blootstelling aan vervuilende stoffen gaat. Indien individueel interpreteerbaar, worden de individuele resultaten gecommuniceerd aan de deelnemers.

Maar ook t.a.v. een breder publiek kan HBM sensibiliserend werken doordat de relatie tussen milieu en gezondheid op een directe en geïntegreerde manier wordt onderzocht.

Uitdagingen voor humane biomonitoring in het licht van beleving en draagvlak?

Een constante uitdaging binnen HBM-onderzoek is om de deelnemers niet louter instrumenteel te betrekken als 'studieobject', maar ook in dialoog te gaan over het onderwerp. Bij de doelgroep jongeren kan dit bv. via de deelnemende scholen. Dit vergroot de relevantie van het onderzoek op vlak van bewustwording en gedragsverandering. Ook bij de communicatie van de onderzoeksresultaten gaat telkens veel aandacht naar verstaanbaarheid en bruikbaarheid voor de doelgroep. Een aandachtspunt dat werd aangehaald in het rondetafelgesprek is de thematiek positief te framen. Dit kan bijvoorbeeld door te focussen op gezondheidswinst en op een handelingsperspectief.

Specifiek voor het thema groene ruimte dient nog bekeken te worden in welke mate de resultaten ook individueel interpreteerbaar zijn, en dus op individuele basis kunnen worden teruggekoppeld aan de deelnemers. Bij deze afweging wordt o.a. rekening gehouden met de interpreteerbaarheid in functie van gezondheidskundige ernst en de mogelijkheid om preventieve adviezen te formuleren.

3. Beleidsintegratie en informatie-uitwisseling

Hoewel de aandacht voor **GEZONDHEID** (terug) meer op de voorgrond lijkt te treden in het kader van ruimtelijke planning en natuurbeleid, blijkt het in de praktijk toch vaak moeilijk om gezondheidsdoelstellingen daar voldoende te integreren. Knelpunten die worden genoemd zijn het gebrek aan expertise in lokale dossiers, de complexiteit van het thema en slechte informatie-uitwisseling. Daarnaast wordt ook meer aandacht gevraagd voor kwetsbare doelgroepen en sociale ongelijkheid.

Elementen uit de bespreking:

De aanwezigen zijn het erover eens dat **GEZONDHEID** vandaag vaak geen leidend principe is in de ruimtelijke planning. Er is op dat vlak een contrast tussen woorden (discours) en daden (praktijk). Historisch gezien zijn milieu- en gezondheidsproblemen echter wel vaak aanleiding geweest voor ruimtelijke planningsprocessen (vooral m.b.t. fysieke inrichting voor hygiëne, zoals bv. aanleg van riolering en het verplaatsen van vervuilende industrie). De huidige risico's, zoals blootstelling aan fijn stof en **GELUIDSOVERLAST**, zijn echter minder zichtbaar. Dit is ook een oorzaak voor het beperkte **BEWUSTZIJN** bij een groot deel van de bevolking.

De complexiteit van de ruimtelijke uitdagingen overstijgt vaak ook de capaciteit en expertise van lokale besturen. O.a. milieu en gezondheid, maar ook **KLIMAATADAPTATIE** (bv. stedelijke **HITTE** en wateroverlast), **SOCIALE ONGELIJKHEID** en culturele diversiteit zijn complexe thema's waar stedenbouwkundige ambtenaren en ruimtelijke planners niet altijd mee vertrouwd zijn.

Belangrijke informatie en kennis is ook versnipperd over diverse onderzoeksinstellingen en agentschappen. De beschikbare kennis zou beter moeten worden doorvertaald naar relevante inzichten voor diverse gebruikers, zoals ruimtelijke planners. Daarnaast wordt gesuggereerd om

beschikbare informatie (bv. ook milieudata) beter te delen via andere (sectorspecifieke) kanalen, bv. informatieplatformen die frequent worden geraadpleegd door ruimtelijke planners.

Gevraagd naar een 'gedeelde kennisbasis' voor beleid stellen de aanwezigen dat de bewijslast voor de relatie tussen **GEZONDHEID** en **GROENE RUIMTE** eerder zwak is in vergelijking met bv. de link tussen klassieke vervuiling en gezondheid. Ook ontbreken concrete richtlijnen die praktisch toepasbaar zijn voor ruimtelijke planning. Vaak is ook de resolutie van de beschikbare data te beperkt (bv. black carbon wordt slechts op enkele meetlocaties gemeten). Een ander probleem is dat gezondheidsnormen, indien deze al bestaan, meestal niet juridisch bindend zijn, wat problemen stelt voor de controle en **HANDHAVING**.

Verder wordt ook specifiek aandacht gevraagd voor **KWETSBARE DOELGROEPEN** en **SOCIALE ONGELIJKHEID**. Bepaalde groepen hebben immers meer baat bij groene ruimte (bv. kinderen, ouderen en sociaal zwakkeren, in dit kader wordt bv. verwezen naar de **KINDNORM** van de Gezinsbond). Tegelijk is de toegang tot kwalitatieve groene ruimte ongelijk verdeeld (bv. minder groen in sociaal achtergestelde buurten). Groene ruimte kan daarom worden ingezet als instrument tegen **SOCIALE ONGELIJKHEID**, maar houdt anderzins ook het risico in dat sociaal **KWETSBARE GROEPEN** worden verdreven door heropwaardering van de buurt (cf. sociale **GENTRIFICATIE**). Deze tegenstelling toont de complexiteit van de thematiek, maar pleit toch vooral voor een integrale aanpak.

Welke rol kan humane biomonitoring spelen in functie van beleidsintegratie en informatie-uitwisseling?

In eerste instantie hopen we met HBM het inzicht te vergroten in (diverse aspecten van) de relatie tussen groene ruimte en gezondheid (zie onderzoeksplan). Daarnaast hopen we ook de aandacht voor gezondheid binnen het ruimtelijke beleid te vergroten. Daarbij zal o.a. aandacht besteed worden aan **SOCIALE ONGELIJKHEID** (zowel bij de rekrutering van deelnemers als in de analyse van de resultaten en doelgroepgerichte communicatie).

Om de doorwerking naar beleid te faciliteren en bij te dragen tot een gedeelde kennisbasis, lijkt het aangewezen om verder overleg te organiseren over het onderzoek en de (toekomstige) onderzoeksresultaten, zodat inzichten kunnen worden toegepast op de praktijk en beter kunnen doorstromen naar diverse gebruikers. Dit vergt een stapsgewijs proces waarin diverse kennis wordt samengebracht, gedebatteerd wordt over de beschikbare kennis en **DRAAGVLAK** wordt opgebouwd voor de uiteindelijke conclusies.

Uitdagingen voor humane biomonitoring in functie van beleidsintegratie en informatie-uitwisseling?

Het doorvertalen van wetenschappelijk complexe thema's naar bruikbare inzichten voor toepassing op het terrein is geen evidente opdracht. Daarbij dient o.a. rekening gehouden te worden met wetenschappelijke onzekerheid, maar ook met de maatschappelijke context. Dit gebeurt best in overleg met beleidsmakers en stakeholders. Ook de verdere verspreiding van kennis naar diverse doelgroepen vraagt specifieke aandacht.

Voor het thema *SOCIALE ONGELIJKHEID* zullen extra inspanningen worden gedaan om deelnemers uit sociaal *KWETSBARE DOELGROEPEN* (kansarmen en deelnemers met een migratieachtergrond) te betrekken bij het onderzoek zodat deze groepen niet onderbelicht blijven in de analyse. Ook voor de communicatie over de onderzoeksresultaten vergt dit een gerichte aanpak.

4. Communicatie en woordenschat

Tot slot werd tijdens het rondetafelgesprek aandacht gevraagd voor communicatie en taalgebruik, niet enkel bij de bekendmaking van de onderzoeksresultaten, maar ook tijdens het onderzoek zelf. Tijdens het rondetafelgesprek werd immers duidelijk dat concepten vaak verschillend geïnterpreteerd worden en dat ieder specialisme in zekere zin een eigen jargon hanteert.

Elementen uit de bespreking:

In functie van bewustwording en betrokkenheid bij het onderwerp komt het er in eerste instantie op aan om op een toegankelijke en verstaanbare manier te communiceren over het opzet en de resultaten van het onderzoek. Zeker voor specifieke doelgroepen vraagt dit extra aandacht, zoals jongeren en sociaal *KWETSBARE GROEPEN*.

Verder wordt er op gewezen dat concepten als 'groene ruimte' verschillend begrepen kunnen worden. Bijvoorbeeld in functie van de vragenlijst is dit een belangrijk aandachtspunt. Er wordt gesuggereerd om belangrijke concepten goed te definiëren, of eventueel te werken met foto's (inspiratie hiervoor kan gezocht worden bij onderzoek naar *NATUURBELEVING*).

Ook in functie van de doorwerking van de onderzoeksresultaten dient rekening gehouden te worden met verschillen in vakjargon, bv. het jargon over milieu en gezondheid versus het jargon van ontwerpers. Hiervoor is aandacht nodig reeds bij aanvang van het onderzoek, zodat het geen hindernis kan vormen voor wederzijds begrip en (horizontale) beleidsintegratie.

Uitdaging voor humane biomonitoring?

Communiceren over complexe wetenschappelijke informatie is altijd een uitdaging. Binnen het Steunpunt wordt hier veel aandacht aan besteed, zeker t.a.v. onze deelnemers. Zo spreken we telkens af de deelnemers als eersten op de hoogte te stellen van de resultaten en voorzien we naast schriftelijke duiding ook de mogelijkheid om de resultaten persoonlijk te bespreken met de studiearts (indien mogelijk via infoavonden, of via een gratis telefoonnummer).

De boodschappen voor het algemene publiek worden ook telkens goed voorbereid en multidisciplinair afgetoetst binnen het Steunpunt en in de Stuurgroep met de beleidsverantwoordelijken. Het lijkt echter aangewezen om voor de transversale thema's, waaronder groene ruimte, ook andere betrokken actoren te raadplegen als klankbordgroep. En dit reeds bij de opstart van het onderzoek.

Suggesties, mogelijke samenwerking en beleidsrelevantie

Naast een algemene verkenning van het thema 'groene ruimte en gezondheid' en kennismaking met betrokken actoren, stond de doelstelling voorop om suggesties in te winnen voor HBM-onderzoek. We onderscheiden daarbij drie onderdelen: suggesties voor het onderzoek (of kennisontwikkeling in bredere zin), suggesties voor de communicatie, en – alvast vooruitdenkend – suggesties voor de beleidsdoorwerking van de onderzoeksresultaten. Wat hebben we hierover opgestoken?

A. Kennisontwikkeling

Om de relevantie van het onderzoek te vergroten is het belangrijk om voldoende onderscheid te maken in **soorten groen en verschillende ruimtelijke kenmerken van de woonomgeving**. Ook aspecten als **toegankelijkheid, gebruik en waardering van de (groene) ruimte** worden best meegenomen in de analyse. 'Gezondheid' zal ook voldoende breed opgevat moeten worden met o.a. aandacht voor (mentaal) welbevinden, stress, cognitie en gedrag. Een bredere conceptuele invulling van ruimtelijke kwaliteit en gezondheid is belangrijk om de bestaande inzichten te verbeteren (de relatie tussen groen en gezondheid in het algemeen wordt immers algemeen verondersteld).

Om deze verschillende variabelen voldoende gedetailleerd in kaart te brengen zijn echter **fijnmazige GIS-data** nodig (kleine resolutie: op niveau van de straat, of zelfs de woning) en/of **betrouwbare en voldoende gedetailleerde vragenlijstgegevens**. Hiervoor moet worden nagegaan welke GIS-data beschikbaar zijn en worden de vragenlijsten best zo goed mogelijk afgestemd met andere studies.

Verder is ook de aandacht voor **sociale ongelijkheid** binnen dit thema relevant. Hoewel het Steunpunt dit algemeen ter harte neemt, gaat het in dit geval over een delicaat evenwicht. Ruimtelijk beleid (bv. investering in groen) kan worden ingezet als instrument tegen sociale ongelijkheid, maar kan ook het omgekeerde effect veroorzaken wanneer sociaal kwetsbare groepen worden verdreven ten gevolge van heropwaardering van de omgeving.

Integratie van bestaande ziektestatistieken in de analyse of gebruik van andere meettechnieken (bv. draagbare meetapparatuur) vraagt heel wat extra inspanningen en budget, en in sommige gevallen ook een ander onderzoeksopzet. Dit kan daarom niet worden meegenomen binnen de huidige middelen van het Steunpunt. Dit wordt echter wel opgenomen in andere onderzoeksprojecten.

Over de voorbereiding en de opstart van het onderzoek zal nog worden teruggekoppeld met de deelnemers aan de ronde tafel, voor eventuele input en als klankbordgroep.

B. Communicatie

Belangrijke aandachtspunten voor de communicatie over het onderzoek en de onderzoeksresultaten zijn de **verduidelijking van concepten** als groene ruimte en de **effectieve verspreiden van informatie aan specifieke doelgroepen via gangbare informatiekanalen**. Verder werd ook gewezen op het feit dat boodschappen over deze thematiek best **positief geframed** worden (bv. wat kan je doen voor een gezonde leefomgeving?) en **een normatieve insteek te vermijden**.

De communicatie over het onderzoek en over de onderzoeksresultaten kan worden ingezet om bewustzijn rond de thematiek te vergroten. Het onderzoek – en de communicatie daarover – zal echter maar leiden tot bewustzijn als het **op maat van de doelgroep** wordt geformuleerd (bv. jongeren, lager opgeleiden, anderstaligen). Daarnaast is het ook relevant om communicatie-acties op te zetten gericht op relevante **intermediaire actoren**, bv. via sectorverenigingen en koepelorganisaties.

Over de communicatiestrategie en –planning van het Steunpunt wordt steeds op voorhand overleg georganiseerd met betrokken actoren. De algemene krijtlijnen hiervoor staan beschreven in de ‘spelregels rond risicocommunicatie’ van het Steunpunt, te raadplegen op de website. De communicatie van de onderzoeksresultaten is voorzien in het najaar van 2019.

C. Beleidsdoorwerking

In functie van de doorwerking naar beleid en praktijk zal het, tot slot, een uitdaging zijn om de wetenschappelijke kennis voldoende om te zetten naar **relevante en bruikbare inzichten voor het terrein**. Tijdens het rondetafelgesprek werd alvast gevraagd om daarbij vooral aandacht te hebben voor **wat we kunnen veranderen (cf. hoe vergroenen? Of: hoe verstedelijken en verdichten?)** en rekening te houden met de bredere context (met name dat de publieke ruimte per definitie multifunctioneel is en diverse doelen dient). **Overleg en samenwerking** met o.a. ruimtelijke planners en andere betrokken/belanghebbende actoren zal hiervoor essentieel zijn.

De meerwaarde van HBM voor beleid zit verder in het potentieel voor **agendering en het opbouwen van (politiek) draagvlak voor beleid**, door het inzicht te vergroten in de gezondheidkundige relevantie van ruimtelijk beleid.

Voor de interpretatie en beleidsvertaling van HBM-onderzoeksresultaten ontwikkelde het Steunpunt een gestructureerde en participatieve procedure, met name ‘het faseplan’. De ambitie van het faseplan is om samen met diverse betrokkenen en belanghebbenden te komen tot wetenschappelijk onderbouwde en maatschappelijk getoetste beleidsaanbevelingen en acties, in aanvulling op het reeds lopende beleid. Ook voor de toekomstige campagnes zal een faseplan worden opgestart. Dit zal vooral gebeuren in 2020, na bekendmaking van de resultaten, maar ook in tussentijd kan voorbereidend overleg worden opgezet (zoals tijdens deze ronde tafel ook reeds werd vooruitgedacht aan mogelijke beleidsrelevantie).

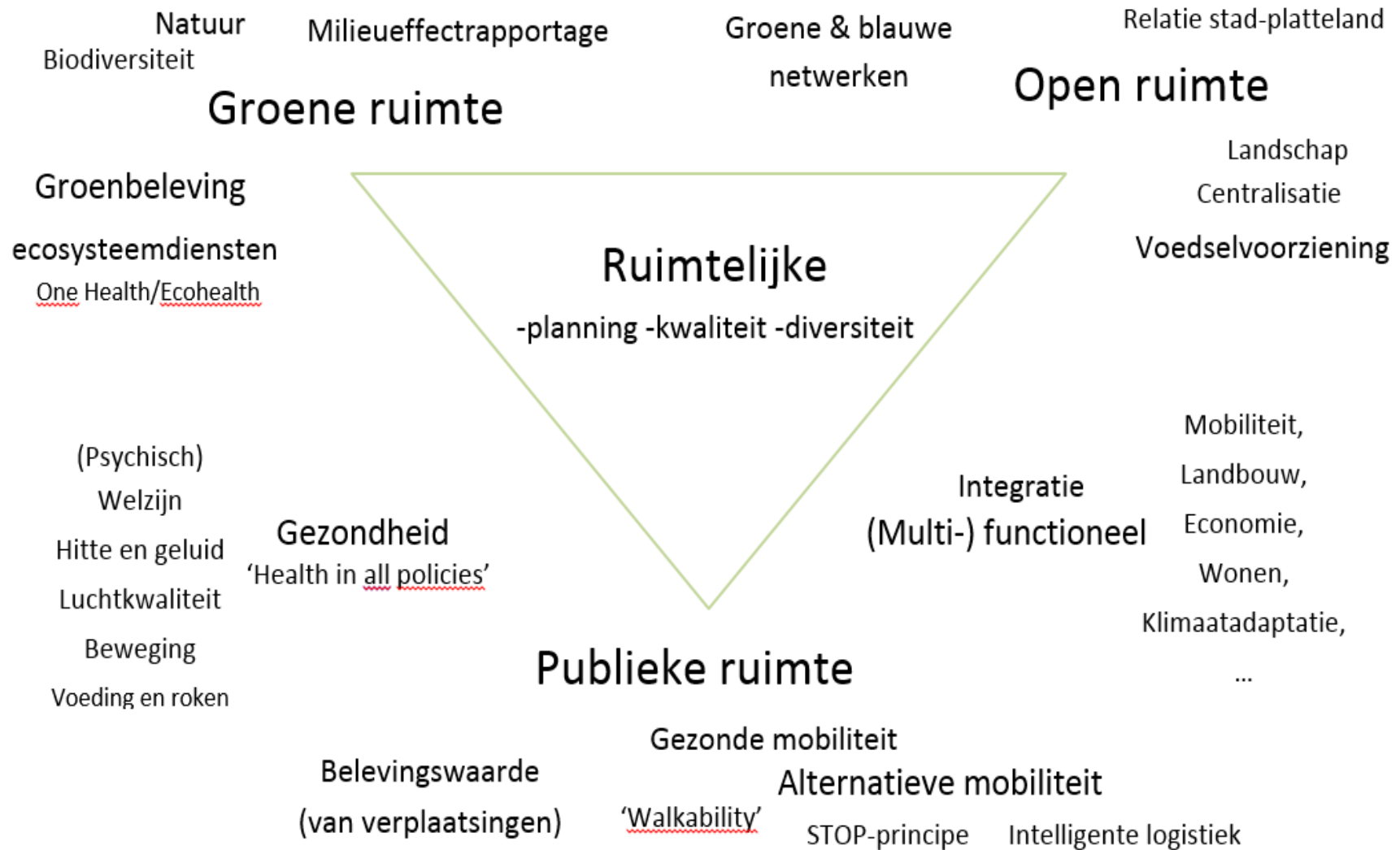
Referenties

James, P., Banay, R. F., Hart, J. E. and Laden, F. (2015) *A Review of the Health Benefits of Greenness*, *Curr. Epidemiol. reports*, 2, 131–142.

Lee, A.C.K. and Maheswaran, R. (2010) *The health benefits of urban green spaces - a review of the evidence*, *Journal of Public Health*, 33-2, pp.212-222.

Seltenrich, N. (2015) *Just what the doctor ordered. Using parks to improve children's health*, *Environmental Health Perspectives*, 123-10.

Bijlage: Woordenwolk + aanvullingen op flipchart

- Kind-nuom
- x (Kwetsbare) mens & Groepen
- x Actieve Mobiliteit
- x Participatie & Betrokkenheid.
Verwachtingen burgers.
- x Veiligheid. x RUST
- x Bodemkwaliteit
- x Verstedelijking, Relatie, Interactie
- x GOVERNANCE, Verweving
- x Ruimte-Balans
- x Afstanden - Inplanting
- x eco-Systeemdiensten.
- x Sociale ongel. h.
- x Speelruimte - SPORT
- x Negatief Draagvlak voor Natuur
- PERCEPTIE
- x Bereikbaarheid v. Groen.
- x VERBINDINGEN

- x Onderwijs & Gedragspatronen.
- x Bewustzijn
- x Slim gebruik patrimonium
- x Onthouden. Ontpitten
- x Blauwe Ruimte. Milieu-kwaliteit
- Recreatie.
- x Handhaving
- x Kwaliteit in Verdichte Ruimte
- x Soorten Groene Ruimte.
- x Acuteheid
- x (Positieve) FRAMING
- x Gentificatie ~
- x Sensibiliseren. ook van Antwerpen

STAPLES

STAPLES